

TIBOR ZALČÍK

ZNAMY URBANISTICKÝCH PREMIEN SLOVENSKÝCH MIEST¹

Tibor Zalčík: Marks of Urban Transformations in Slovak Towns. Geogr. Čas., 37, 1985, 1; 6 refs.

The study deals with the initial formation of towns in the territory of present-day Slovakia. It pays attention to conditions of the origin of lay-out arrangement, to spatial manifestation of Medieval town, which so far predominantly is giving a characterizing picture to present-day town in extent of the historical core. Both spatial and creative transformations are pursued practically up to present times, when the towns have achieved a sharp development.

Úvod

Zo všeobecnej histórie vieme, že vývoj miest sa podriaďoval vždy rozvoju ekonomických podmienok, ktoré vyvolali delbu práce a tým aj vznik mestského osídlenia. Rozvoj miest prebiehal však v rôznych zemiach rôzne, v rôznych etapách. Rozvoj mestského osídlenia v našich podmienkach je prejavom počiatočných storočí nášho tisícročia. Takto formovaná a čiastočne ustálenú sieť mestských celkov pokladáme však preto za výsledok kvalitatívne vyšších foriem osídlenia a jeho počiatky siahajú do obdobia niekoľkých storočí, resp. tisícročí pred našim letopočtom. Systematický výskum z posledných desaťročí v priestoroch osídleného územia čím ďalej tým viac preukazuje spôsoby prvotných prejavov osídlenia v najstaršom období vývoja na našom území, preukazuje kultúrny dosah vývojového stupňa a tiež rozsah osídlenia. Zásluhou tohto archeologického výskumu sa dotvárajú predstavy o štruktúre osídlenia, stupňa rozvoja výrobných síl, úrovne stavebnej techniky i životného prostredia vo vzťahu k dispozičnému riešeniu jednotlivých objektov alebo ich zoskupení. Výsledky tohto výskumu prispievajú tiež k rozšíreniu ďalších poznatkov o sídelnotvorných prejavoch počiatočnej fázy vývoja stavby miest. Rovnako archeologický výskum pomáha dotvárať obraz o sídelnej sieti stredoveku odkrývaním zaniknutých lokalít (napr. Šoldov, Zalužany, Milanovce, atď.). Súčasný pohľad na mapu rozloženia sídelných útvarov v najstaršom období je čoraz bohatší a ucelenejší. Z niekdajších domienok o stavebnom vývine počiatočných sídelných foriem sa postupne rodia reálne svedectvá. Tieto dokazujú širší vzťah k organizácii života, k celkovému usporiadaniu osád v tej-

¹ Príspevok bol prednesený na konferencii Geografické prístupy v urbanizme a územnom plánovaní, konanej v dňoch 21.—22. 2. 1984 v Bratislave.

ktorej vývojovej fáze spoločnosti. Styčný bod medzi odhaľovaním archeológie a štúdiom počiatkových fáz osídlenia je veľmi významný aj pre sledovanie vývoja stavby miest. Význam archeologických výskumov je aj v dotváraní a odhaľovaní pôvodného osídlenia vo viacerých dnešných mestách (tzv. predlokačné osídlenie).

Môžeme zhrnúť, že doterajšie výskumy presvedčivo ukazujú, že dnešné územie Slovenska, rovnako ako ostatné územie strednej Európy bolo už od dávnej minulosti osídlené, kde sa stretávali kultúry rôznych kmeňov až do príchodu Slovanov, ktorí dali základ k rozvinutejším formám trvalého osídlenia. Na pobyt predslovanských kmeňov poukazuje rad nálezov z oblasti hmotnej kultúry, pričom rozsah nálezov sa neustále rozširuje. Tak sa dodnes rozšírili doklady o stavebnej činnosti Keltov, Rimanov i počiatkovej pôsobnosti slovanských kmeňov.

Obdobne to platí o počiatkovej fáze formovania feudálnych vzťahov, z ktorej sa nám zachovala časť rozvinutej sústavy hradísk a hradov alebo z neskoršieho obdobia tiež počiatkové prejavy sakrálnej architektúry.

Vznik miest

Počiatky mestského osídlenia sa prejavili na Slovensku už v období 11. a 12. storočia. Vznik právne konštituovaných miest bol tak výsledkom všeobecného vzrastu výrobných síl a uskutočňujúcej sa spoločenskej deľby práce medzi poľnohospodárstvom na jednej strane, remeslami a obchodom na druhej strane. Existujúce mestské sídelné útvary dokazujú, že popri hospodárskych hľadiskách rozhodovala tiež vhodná geografická a niekedy aj strategická poloha.

Väčšinu dnešných našich miest je potrebné pokladať za výsledok dlhodobého hospodárskeho i spoločenského procesu.

Rozdielny spôsob vytvárania miest, ich hospodárske postavenie a význam v sústave osídlenia krajiny trvale spolupôsobili na celkový architektonický obraz i charakter pôdorysného usporiadania zástavby mesta. Podľa niektorých znakov sa dá predpokladať, že štruktúra miest v období ranného formovania procesu miest mala viac spoločných alebo vzájomne sa podobajúcich vlastností. Pod vplyvom hospodárskych možností a podmienok rozvoja vychádzajúcich z rozsahu získaných slobôd a práv, zo stupňa závislosti na župných a hradných feudáloch alebo na panovníkovi (slobodné kráľovské mestá) a pod. prejavovali sa v jednotlivých vývojových fázach postupné rozdiely. Tak jedna skupina miest i popri využívaní mestských privilégií si udržiavala agrárny alebo poloaгрárny charakter a obyvatelia druhej skupiny miest sa orientovali na rozvoj remeselnej výroby a obchodu. Bolo by však nesprávne dosah získaných právnych privilégií nadradovať nad ekonomicko-spoločenský význam vytvoreného alebo tvoriaceho sa sídelného celku.

Rozdielnosť vývinových ciest výstavby jednotlivých miest, i keď na takom malom územnom, ale geograficky výraznom celku, ako je dnešné Slovensko, kotví predovšetkým v rozličnom vývoji hospodárskych podmienok územia členeného do územných oblastí, tvoriacich v minulosti spravidla hospodársky uzavreté jednotky (župná sústava Uhorského štátu). Takto vytvárané špecifikum malo však spoločného menovateľa — všeobecné podmienky hospodárskeho a politického postavenia územia dnešných slovenských krajov v rámci Uhorského štátu. Trvanie takejto situácie cez niekoľko storočí nedovoľovalo vyrásť

všetkým mestským celkom v priebehu ich vývoja na väčšie mestá. V období vrcholného stredoveku radili sa však niektoré mestské celky na Slovensku významove i počtom obyvateľov k popredným európskym stredovekým mestám. Časť miest na území Slovenska dosiahla významné postavenie tiež v rámci Uhorska. Súhrn všetkých podmienok vývinu smeroval tak k vytvoreniu a rozvoju početných mestských celkov a počtom obyvateľov nevelkých, ktoré spoločne s vidieckymi sídlami dotvárali stredovekú sieť osídlenia a vytvorili základ pre dnešnú sústavu osídlenia.

Formovanie pôdorysu

Vytvárané pôdorysy miest zodpovedali lokačným a viacerým funkčným požiadavkám mestskej organizácie. Ak mestá boli reprezentantmi etapy vývoja feudálnej spoločnosti, je len prirodzené, že spoločenské vzťahy neostali bez vplyvu na štruktúru pôdorysov, a to v rozsahu zodpovedajúcom vtedajším názorom a štruktúre spoločnosti. Rozvoj mestského spôsobu života dal podnet k výstavbe nových účelových druhov stavieb s novým obsahom, ktoré sa prevažne včleňovali do tvoriacej sa pôdorysnej osnovy a postupne s nimi zrastali. Stupeň výroby a obchodu si vyžadoval aj výstavbu rôznych účelových zariadení výrobného charakteru, akými boli napr. hámre v banských mestách alebo mlyny, ďalej objekty obchodných skladov, tržných hál a pod., ktoré tvorili zase dôležitý medzičlánok v rozvinutejšom stupni obchodných stykov.

Reprezentačným účelom a správe mesta slúžila radnica, ktorá skĺbovala tak výraz mocenskej pozície najmä kráľovských slobodných miest.

Cirkevná moc sa reprezentovala objektmi kostolov a kláštorov rôznych rádo; sociálnym účelom slúžili mestské špitále, ktoré sa spájali spravidla s objektmi špitálskeho kostolíka.

Pri rozvoji väčšiny mestských sídel na Slovensku spolupôsobila okrem hlavných mestotvorných (obchod, remeslá, baníctvo) faktorov, ako som už uviedol, aj poľnohospodárska výroba. Na priestorovom výraze urbanistických celkov a pri členení pôdorysov sa vo veľkej miere priamymi zásahmi podieľali obyvatelia, spravidla však bez väčších perspektívnych zámerov, eventuálne koncepčných predstáv pre celok mesta. Hlavnými tvorivými faktormi exteriéru neopevnených miest boli:

- voľný prechod zástavby cez rozsiahle záhrady na okraji mesta do krajiny,
- skoro rovnaký charakter štítových striech zástavby, opierajúci sa o gotickú parceláciu mestského územia,
- jednota výšky zástavby zdôrazňujúca vertikalizmus hmôt,
- dominujúca hmota kostola s gotickou úpravou veže.

S výstavbou hradieb získalo mesto uzavretý charakter. Veniec hradieb na jednej strane však tvrdo vyčlenil mesto ako komplex hmôt z krajinného prostredia a na druhej strane umožnil zdôrazniť jeho mohutnosť zástavby na rozdiel od ostatného osídlenia.

Na výtvarnú účinnosť siluety sa veľkou mierou podieľalo krajinné prostredie v priestore mesta i v jeho okolí. Niektoré príklady zástavby ukazujú, že osobitné úpravy terénu pre výstavbu jednotlivých objektov boli minimálne, keďže plošné nároky objektov si to spravidla nevyžadovali. Terén tak v plnom rozsahu účinne spolupôsobil pri priestorovej gradácii hmôt, ako to výrazne dokazuje ešte aj dnes zástavba najmä banských miest. Nepísaným zákonom bolo

prispôsobenie stavebného diela prostrediu a tým aj podriadenie celkovej koncepcie.

Siluetu môžeme v období stredoveku pokladať viac-menej za statický obraz spoločenských, hospodárskych a stavebnotechnických pomerov tohto obdobia. Viacerými zmenami prešla silueta v ďalších obdobiach výstavby miest. Pri výstavbe viacpodlažných objektov a uplatňovania členitejších výrazových prostriedkov nastali podstatnejšie stavebné zásahy, ktoré vyjadrovali aj renesančnú dvojrozmernosť prvkov v mestskom organizme.

Obdobím doznievania vrcholných prejavov gotizácie výstavby bolo obdobie 14. a 15. storočia. Súčasne sa tak uzavierala prvá, stavebne veľmi bohatá etapa v rozvoji výstavby miest. Čiastkový obraz o stavebnom výraze mestskej architektúry nám podáva už iba relatívne malý počet objektov. Naproti tomu sa však zachovala takmer v celej šírke pôdorysná osnova mestských celkov, ktorá svedčí o dômyselnosti stavebných zámernov. Nie je potom div, že gotický urbanizmus vyjadrený strohosťou a logickosťou vzájomnej väzby objektov a organizácie priestorov sa stal dominujúcim a určujúcim prvkom v rozvoji miest na niekoľko ďalších storočí.

Väčšinu dnešných našich miest možno pokladať za výsledok dlhodobého hospodárskeho i spoločenského diania. Stredoveké mesto sa vo svojej vrcholiacej forme javí ako hospodársky samostatne existujúca sídelná jednotka so svojím osobitným vzťahom k svojmu okoliu, so svojimi špecializovanými výrobnými vzťahmi (remeselná výroba, obchod), so svojou správno-spoločenskou organizáciou (mestské práva a privilégia) a tiež so stavebnoarchitektonickým (event. urbanistickým) prejavom. Známe „intra muros“ oddeľovalo územie mesta od osídlenia vidieka („extra muros“) viažúceho sa výslovne na poľnohospodársku výrobu.

Životné prostredie stredovekého mesta

Stredoveké mesto žije v našich predstavách zo súčasnosti v dôsledku zachovania značnej časti jeho hmotnej, stavebnej podstaty. Stredoveké mesto je ešte i dnes s čitateľnými znakmi gotického pôdorysu (zástavba na úzkych parcelách, zachovalosť pôvodnej architektúry a pod.). Stredoveké mesto však v čase svojho rozkvetu bolo plne poplatné svojej dobe, dobe, ktorá nepoznala vodovod a kanalizáciu, elektrinu, plyn, atď. Ak dnes máme možnosť obdivovať napr. studne na námestí, ktoré sú už iba atrakciou, treba si uvedomiť, že každodenné nosenie vody do vzdialenejších budov nebolo nič príjemného. Úprava ciest pre odvod dažďovej vody, čo súčasne bolo aj „kanalizačnou“ stokou pre odvádzanie splaškov, rovnako neboli hygienickou kategóriou. Z hľadiska dneška však stredoveký občan nemal ťažkosti s ovzduším, s čistotou vody a pod. Podmienky bývania tiež neboli na úrovni. Preplnenosť bytov značným počtom rodinných príslušníkov, ako aj spojovanie bytu s hospodárskou činnosťou (remeselná výroba a predaj výrobkov) často redukovali obytný priestor na jednu miestnosť, pričom učni a tovariši prebývali väčšinou v dielenskej časti. Ak tento stav spojíme ešte so skutočnosťou, že vo väčšine miest existovalo i poľnohospodárstvo, potom obraz a prostredie stredovekého mesta môžeme síce pokladať za romantický, ale z hľadiska dneška a dnešných potrieb človeka, jeho hygieny za nedostatočný. Takto romantizujúci pohľad na historické jadro je možný pre turistické obdivovanie, ale nie pre trvalé bývanie.

Výstavba našich miest začala začiatkom 16. storočia získavať nový architektonický a výtvarný charakter, ktorý bol priamym odrazom súhrnu nastupujúcich spoločenských a hospodárskych pomerov na prelome storočí. Postupom rokov nadobudla presvedčivejšiu renesančnú výrazovú formu, postihovala mestské útvary od zmeny ich interiérových priestorov cez umiestňovanie nových druhov objektov a rozvinutie škály fortifikačného staviteľstva až po komplexnú realizáciu pevnostného mesta. Už z tohto vymenovania vidieť, že renesančné obdobie trvajúce v našich podmienkach približne poldruha storočia sa pričínilo svojou váhou o zmenu gotickej podstaty stavebného fondu najmä vo výraze jednotlivých objektov. Nebolo však také silné, aby účinne zasiahlo aj do ustálených pôdorysov jednotlivých miest. Prejav renesančných zásahov mal tvarový bohatosť lokálneho výrazu, čím vznikala protiváha oproti tvorivému prístupu gotickej, jednoliate pôsobiacej výstavbe. Podobné snahy sú zrejmé aj v období barokizácie miest.

Mestá začiatkom 16. storočia mali vytvorenú pevnú kosť i priestorový výraz. Tu vo vzájomnej jednote vystupovala funkčná členitosť vnútorného usporiadania pôdorysu, vychádzajúca z objektov postavených na úzkych parcelách s rozložením hlavných verejných a cirkevných objektov. Vertikálnym priemetom takto vytváraného pôdorysu spravidla uzavretého jednoduchým obranným múrom boli štíhlosť a vežatosť priestorového ukončenia hmôt.

Renesančné obdobie popri maximálnom zachovávaní gotického pôdorysného rozloženia ulíc a námestia sa pričíňovalo predovšetkým o stavebnú zmenu výrazovej pôsobnosti mikropriestorov. Menej známymi, resp. ojedinelými sú tendencie v úprave pôdorysného založenia.

Obdobie renesancie prehlbovalo triednosť architektonického stvárnenia objektov, čím vnášalo svojimi prostriedkami tento moment i do celého priestorového spôsobenia pôdorysu. Z urbanistického hľadiska svoj význam nadobúdali ďalej prvky arkérov, pomáhajúcich zvýrazňovať uličné priestory alebo zdôrazňovať pôsobnosť nároží obytných blokov alebo objektov. Nie menším účinkom bolo uplatnenie podlubia ako charakteristického motívu niekoľkých námestí v určitej územnej oblasti Slovenska. Najtypickejším prejavom stavebným bola výstavba mestských radníc. Tieto objekty sa stali hlavnými výrazovými prostriedkami mestskej správy.

Výraznou stavbou renesancie v našich mestách bola zvonica, spravidla v blízkosti kostola. Najčastejšie s objektom zvonice sa stretávame v oblasti miest východného Slovenska, včítane Spiša, menej však v ostatných mestách. Z urbanistického hľadiska tieto objekty obohatili spravidla priestor námestia o nový dominantný prvok pôsobiaci v jeho interiéri alebo aj v exteriéri mesta.

Osobitné miesto nadobudla výstavba kaštieľov šľachty, ktoré tak vyjadřila svoj mocenský vzťah voči pôde a k vlastníctvu jednotlivých sídelných útvarov. Súčasťou kaštieľov sa stávali rozsiahle záhrady, ktoré najmä v priebehu nasledujúcich storočí poslúžili pre barokové úpravy.

Najrozsiahlejšou a do urbanistického obrazu našich miest najviac zasahujúcou bola stavebná činnosť spojená so zabezpečovaním obrany jednotlivých miest Uhorského štátu. V čase pobytu tureckých vojsk vzniklo na území Uhorska a tým aj na území Slovenska niekoľko desiatok významných fortifikačných stavieb. Výstavba mestských opevnení, prestavba doterajších obranných systémov

mov vyvrcholila konečne v samostatný prejav — vo výstavbe pevnostného mesta Nové Zámky a neskôr po ich páde do rúk tureckých vojsk vo výstavbe Leopoldova.

Charakteristickými črtami stavby miest na Slovensku od 15. storočia sa javilo vzájomné prelínanie výrazových prostriedkov a relatívne dlhé doznievanie vplyvu predchádzajúceho obdobia. Tak, ako sme toto mohli sledovať pri nástupe renesančného výrazového prejavu, resp. s jeho doznievaním, podobne ešte v priebehu prvej polovice 17. storočia, keď u nás stála renesančná architektúra pred svojím vyvrcholením, môžeme už sledovať prvé prejavy barokového stavitelstva.

Barokové stavitelstvo v Uhorsku vystupuje popri jeho hlavnej podstate, ktorá kotvila predovšetkým v myšlienkovom procese, spojenom so šírením protireformačného hnutia, tiež v jednote s posilňovaním moci Habsburgovcov po poslednom povstaní šľachty.

Stavebná činnosť v období baroka kotvila predovšetkým v široko rozvinutej základni cirkevných objektov. Mohutnejšie zasiahla do pôdorysu výstavba kláštorov, tieto svojou hmotnosťou i plošnou rozvinutosťou porušili drobné meradlo miest a jednoduchosť siluety. Architektonické stvárnenie týchto objektov vyplývalo z jednoduchosť a voľnosti plynulých línií, počítajúc s priestorovým pôsobením dynamiky pôsobiacich stanových konkáv alebo konvexných častí fasád. Tieto motívy sú viditeľné aj pri stavbe šľachtických palácov, i keď v menšom meradle, ale s úsilím interiérového pôsobenia v uličnom priestore.

Stavebná účinnosť baroka vrcholí už v 18. storočí. Výstavba mesta pokračovala radom nových palácov rozvinutých spravidla na združených parcelách stredovekého mesta. Námestia miest dostávali nový prvok vo forme trojičných a mariánskych stĺpov; tieto sú v niektorých prípadoch koncipované na dotváranie celého priestoru námestia.

K stavebnej činnosti baroka možno uviesť, že toto obdobie v našich mestách neprineslo výraznejšie zásahy, ktoré by boli založené na širších urbanistických koncepciách. Nemožno nespomenúť stavebné zámery na území mimo miest, kde rovnako popri šľachte zúčastnila sa výstavby cirkev. Osobitné miesto tu zaujíma výstavba kalvárií, ktoré síce nie sú často vrcholným stavebným prejavom zložiek, ale skôr dôkazom vedomého zasahovania do krajiny a jej podmanenia pre získanie žiadúceho emotívneho dôrazu.

Baroková výstavba mala v našich podmienkach skôr mozaikový charakter, reprezentujú ju jednotlivé objekty alebo menšie súbory. Tento faktor je charakteristický vlastne aj pre ďalšie obdobia výstavby v našich mestách až do roku 1945.

Druhé obdobie premien

Rozmach manufaktúrnej výroby v posledných desaťročiach 18. storočia neprinesol dostatok impulzov pre výstavbu miest. Bolo takmer nepísaným zákonom, že manufakturačný proces sa odohrával spravidla mimo miest, v bližších alebo vzdialenejších obciach.

Na rozdiel od predošlej tendencie, ktorá by bola viedla k čiastočnej rozvinutej výstavbe v existujúcich mestských sídlach, máme možnosť sledovať čiastkové urbanistické zásahy práve vo vidieckych sídlach v súvislosti s výstavbou kaštieľov.

Tieto stavebné realizácie využívali už v plnej miere motívy klasicistického architektonického riešenia a stvárnenia, ktoré postupne vytlačilo barokizačné tendencie. Rozvoj klasicistickej architektúry na území Slovenska bol odrazom pokračujúcich hospodárskych zmien Uhorska, ktoré vyúsťovali do ekonomického posilňovania tzv. Dolnej zeme. Relatívne krátke obdobie klasicistickej architektúry, vcelku sa reprezentuje niekoľkými objektmi ešte z konca 18. storočia. Vrcholilo v polovici 19. storočia a zanechalo v priemere celkom širokú paletu obytných budov a výrobných zariadení.

Výstavba v mestách sa koncentrovala na rad nových funkčných objektov (nemocnice, starobince, stavby pre výrobu, reduty, stavby pre železničnú dopravu atď.). Rovnako v mestách sa začali prejavovať tendencie po výstavbe nájomných domov. Vcelku objem výstavby sa javí rozsiahlejší oproti predošlým obdobiam a vyvolal ho vzrast obyvateľstva v mestách v dôsledku sťahovania obyvateľov z vidieka.

Zo stavebných realizácií v mestách je žiadúce osobitne uviesť výstavbu župných domov a výstavbu radníc pre potreby verejnej správy. Vo väčších mestách sa stavali divadlá, združujúce viaceré funkcie spoločensko-účelového charakteru. Uvedené objekty sa situovali spravidla na námestiach, a to či už vo forme voľne stojacích objektov alebo v začlenení do existujúcej zástavby tohto priestoru.

Osobitnú časť v rozvoji urbanistických realizácií, a najmä z hľadiska obohatenia sídelnej štruktúry na Slovensku tvorí výstavba kúpeľno-liečebných stredísk, rozvíjaných prakticky od polovice 18. storočia a počiatku 19. storočia.

Výstavba miest v období rozvoja priemyslu

Výstavba miest v prvej polovici 19. storočia bola už predobrazom k ďalšej etape výstavby, vyvolanej počiatočným rozvojom priemyslu, ktorý na rozdiel od manufaktúrnej výroby koncentroval sa do miest. Nové obdobie je charakterizované predovšetkým nástupom rozsiahlej výstavby rodinných domov, ktoré sa umiestňovali do blízkosti továrenských objektov alebo bez akýchkoľvek urbanistických predstáv, najčastejšie v chaotickom obostavovaní výpadových ciest. Strata jednoty výrazu sa prejavovala nielen v architektonickom pojatí jednotlivých stavebných diel, ale aj v urbanistických predstávach a zámeroch.

Tieto tendencie ostali výstavbe miest vlastné v prevažnej miere aj v medzivojnovom období. Pokusy o prestavbu koncentrovali sa len v niektorých mestách, avšak na výslednom pôsobení dosiahli rôznu úroveň. Na druhej strane sa petrifikoval stav, ktorý bol vchodiskom pre povojnovú socialistickú výstavbu.

Tretie obdobie premien miest

Z tohto zorného uhla pokladám za potrebné zmieniť sa aspoň vo veľmi hrubých črtách o niektorých sídelných a urbanistických premenách vo výstavbe po roku 1945. Zmena hospodársko-politických pomerov i podmienok po roku 1945 sa prejavila vo výstavbe priam revolučne, vytvárajúc cestou industrializácie východiskovú bázu ekonomickej základne ich rozvoja. Základné smery industrializácie, výstavba nových priemyselných závodov, socializácia poľnohospodárstva, rozvoj bytovej výstavby sa stali cestou základnej premeny vý-

stavby miest. Dosah doterajšej výstavby by bolo potrebné vidieť v širšom rámci, ktorý pokrýva celú sídelnú sieť, a to v spojitosti s premenami spoločenských vzťahov i vo vytváraní podmienok kvality životného prostredia. Dôsledkom uvedených zmien bolo, že:

- upevnila sa hospodárska pozícia jednotlivých miest,
- prispelo sa k zmene kvality zástavby,
- vzrástol počet obyvateľov miest,
- podporil sa urbanizačný trend v rámci celého územia.

Vo všeobecnom hodnotení tendencií výstavby od roku 1945 sa črtá niekoľko etáp. Či to bolo už obdobie rekonštrukcie sídel v prvých povojnových rokoch, úsilie ovplyvňované snahou o vznik nových sídelných útvarov situovaných mimo historicky rozvinutú sídelnú sieť až po jednoznačný návrat k rozvoju existujúcich sídelných útvarov ako odrazu nadobudnutých skúseností i zákonitých opatrení o územnom plánovaní. Tak popri zámernej urbanistickej tvorbe plánovitého rozvoja osídlenia ako celku dôsledky premien treba vidieť vo formovaní vnútornej štruktúry funkčných plôch, doravného riešenia, riešenia technickej a občianskej vybavenosti. Tieto skutočnosti sa, prirodzene, premietajú aj do základných ukazovateľov, ako sú zvýšenie hustoty obyvateľstva, hustoty zástavby, stupeň mestskosti a pod.

Záver

Predpoklady pre ďalšiu urbanistickú tvorbu sa vytvárajú osvojením zásad urbanizačných tendencií, funkcií jednotlivých miest v systéme osídlenia atď. Z hľadiska nových prístupov je v súčasnosti významným počinom návrat k zhodnocovaniu územia centrálnych oblastí miest, hľadanie možností pre rozvinutie uličného priestoru. To sú iba niektoré príčiny, ktoré v budúcnosti ovplyvnia formovanie sídel ako výrazu života socialistickej spoločnosti.

LITERATÚRA

1. MENCL, V.: Stredoveká města na Slovensku. Bratislava 1938. — 2. ŠAŠKY, L.: Kamenná krása miest, 1981. — 3. ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680—1780. Košice 1983. — 4. ZALČÍK, T.: Urbanizmus stredovekého mesta na Slovensku. Bratislava 1973. — ZALČÍK, T.: Urbanistická tvorba obytného prostredia. Bratislava 1980. — 6. ZALČÍK, T., DULLA, M.: Slovenská architektúra v rokoch 1976—1980. Bratislava 1982.

Тибор Залчик

ЗНАКИ УРБАНИСТИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН СЛОВАЦКИХ ГОРОДОВ

В вводной части статьи автор отмечает зависимость локализации расселения (т. наз. прелокационное расселение) в зависимости от археологических исследований, которые во многих случаях до настоящего времени внесли существенный вклад в дело изучения начального формирования городского расселения на территории современной Словакии.

Внимание уделено т. наз. городообразующим факторам и основным плановым и простран-

ственным проявлениям застройки. Аналитически рассматриваются отдельные элементы средневекового города и их доля при создании образа. В последующих частях статьи автор уделяет внимание изменениям в выразительности в эпохах Ренессанса и барокко, когда в городских пространствах и в общем в городах проявляются новые строительные элементы и начинает наблюдаться симбиоз с ландшафтной средой.

В последующие периоды урбанистические перемены не обладают единством своего проявления, несмотря на то, что в период классицизма уделялось внимание своеобразию элементов, исходящих из античных принципов строительства, естественно редуцированных в нашу среду. Это уже, однако, означает начало распада городов, находящихся под влиянием капиталистических тенденций строительства.

Новая эпоха строительства городов начинается после 1945 или же 1948 года, когда строительство приобрело почти революционных размеров и сопутствовало повышению качества среды, улучшению гражданской и технической оснащенности городов. После периода, в котором предпочтительно велось строительство на окраинах городов, начинают проявляться тенденции к перестройке более древних участков городов, подчеркивая при этом перманентный характер перестройки и возрождение пространств улиц и площадей.

Перевод: Л. Правдова

Tibor Z alč í k

MARKS OF URBAN TRANSFORMATIONS IN SLOVAK TOWNS

In the introductory part the author pays attention to the dependence of location (the so called pre-locational settlement) on archaeological research, which so far in several cases has contributed to knowledge of initial formation of urban settlement in the territory of present-day Slovakia.

He pays attention to the so called town-forming factors as well as to basic lay-out and space manifestations of building-up. He analyses the individual elements of Medieval town and also their shares in creating the picture. In further parts he pays attention to expressional transformation in the periods of Renaissance and Baroque, when new architectural elements were introduced into urban spaces and also into the towns as wholes, a symbiosis with landscape environment appearing.

In the successive period the urban transformations are not unified more in manifestation, although the period of Classicism tended to have its own characteristic elements going out from antique principles of construction, of course, reduced to our environment. This is, however, already the beginning of decay of towns standing under the influence of capitalist tendencies of production.

A new era of construction begins only after 1945, or also 1948, when the construction assumed nearly revolutionary dimensions and contributed to environment quality as well as to civil and technic equipment of towns to be improved. After a period with construction preferred in marginal sites of towns, tendencies of return to reconstruction of the older parts of towns begin being applied, the permanency in reconstruction nature and the renaissance of spaces in streets and squares being accentuated.

Translated by A. Kra jč í r